

Utopia, espai i migracions utòpiques. El «retorn al camp»

Santiago Martínez i Illa*

Résumé / Abstract

Cet article est un résumé partiel de la thèse de maîtrise défendue par l'auteur à l'Université Autonome de Barcelone en juillet 1986 sous le titre: «Le retour à la campagne en Catalogne: les néo-ruraux à la Garrotxa».

Le travail est centré sur la lecture des aspects géographiques d'une série d'oeuvres choisies, d'utopies bien connues où on rencontre un traitement persistant favorable à la nature, la campagne et les activités agraires avec quelques conceptions sur l'aménagement du territoire. Quelques fois ces aspects ont été matérialisés à travers ce qu'on appelle les migrations utopiques, entre lesquelles nous inclurons les phénomènes récents de retour à la campagne analysés dans la recherche présentée ici.

* * *

This article is a partial summary of a Master's Thesis submitted by the author to the Autonomous University of Barcelona in July 1986 with the title: «Returning to the countryside in Catalonia: the "neo-rurals" in la Garrotxa».

The work was based in the reading of the geographical aspects of several chosen works, well-known utopies where there is a persistent favourable treatment of nature, countryside and agrarian activities along with some conceptions on space structuring.

* Geògraf. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, 08193 Bellaterra.

In several occasions those aspects have been materialised through the so-called utopic migrations, among wich we can include the recent phenomena of returning to the countryside analysed in this paper.

EL RETORN AL CAMP

El present article està inspirat en la tesi de llicenciatura *El retorn al camp a Catalunya: els neorurals a la Garrotxa*, llegida el juliol de 1986 a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Aquest treball és organitzat en dos grans blocs: el primer presenta una definició del fenomen del retorn al camp des d'una perspectiva geogràfica, i el segon es fixa en el retorn al camp a Catalunya i incideix en el cas concret de la comarca de la Garrotxa, on es va efectuar el treball de camp.

Malgrat que a priori pot semblar més adient presentar els resultats obtinguts en la recerca concreta de la Garrotxa, s'ha cregut convenient postergar aquesta possibilitat per a una pròxima ocasió (considerant que ja ha estat publicat un avanç d'aquests resultats (MARTÍNEZ ILLA, 1986) i desenvolupar aquí el contingut teòric, metodològic i epistemològic de la primera part del treball.

INTRODUCCIÓ. DEFINICIÓ DEL RETORN

En un moment no gaire ben delimitat dels anys 60, es va iniciar un moviment migratori en algunes zones de l'Amèrica del Nord i de l'Europa Occidental, que d'una manera poc massiva però sostinguda s'ha mantingut fins ara. Es tracta del que hom ha anomenat el retorn a la natura o retorn al camp.

Fent una primera aproximació al fenomen, es podria dir que es tracta d'un flux migratori que s'ha originat dins un marc no rural (grans àrees industrials i urbanitzades del món capitalista occidental) i que es dirigeix cap a zones rurals.

Fins aquí no apareix cap indicació ideològica que mereixi de ser tinguda en compte. Es pot dir que es tracta d'un moviment migratori com qualsevol altre, però quan podem afirmar que els migrants no «retornen» efectivament, sinó que únicament «van» al camp, apareix un dels símptomes de particularitat característica del moviment:

A todos vosotros que me lééis; a aquellos que estáis esperando, porque yo creo en el destino y sé que estáis por ahí. ¡Quiero encontraros ya! Vamos a irnos de esta puta mierda a vivir a la tierra de donde no debimos salir...

Aquesta comunicació reclamava un retorn col·lectiu a la terra, anava dirigida a uns receptors que molt probablement mai no hi havien viscut, reclamava un retorn simbòlic a la terra.

El retorn al camp no és aquest. El retorn pren una caracterització simbòlica i es converteix en una aspiració, en una esperança, i és en aquest sentit on rau la seva singularitat; quan parlem de retorn al camp, no ens referim a un retorn real, el qual, diguem-ho de passada, sí que ha existit en altres contextos:

Podem parlar d'un retorn conjuntural durant la baixa romanitat:

...A partir del segle III s'iniciava un procés de ruralització progressiva de la societat a tot l'Occident. Catalunya no en fou pas una excepció... (SALRACH 1978, p. 18).

D'un retorn més selectiu i característic del segle XIX:

...De tout temps, les jeunes bourgeoises, issus de milieux conservateurs, mais aussi radicaux ou de centre gauche sont revenus agriculteurs exploitants. Ceci est peu connu, mais a toujours existé (...) Durant le XIX siècle, on voit des fils de bourgeois disposant de terres devenir exploitants. LE ROY LADURIE, 1977, p. 29).

D'un altre tipus de retorn característic:

...Quand les usines no recrutent plus ou licencient, certains font un retour forcé à la terre. L'agriculture peut exercer aussi une fonction de secteur refuge pour des travailleurs refusés... (G. JEGOUZO, 1977, p. 35).

Cap d'aquests tipus de retorn no comparteix un pressupòsit que resulta clau per poder diferenciar el retorn al camp simbòlic contemporani dels altres retorns: el pressupòsit utòpic, que ens permetrà considerar aquest moviment com a migració utòpica.

Partint d'aquests pressupòsits, se'ns obre una línia de recerca en el vessant ideològic del fenomen, que ens porta a fer una valoració retrospectiva de la història de les migracions utòpiques i de la seva estreta relació amb la tradició literària i filosòfica de la utopia. Es planteja, en definitiva, d'esbrinar on pot ser l'arrel de la connexió entre el retorn a la terra i la utopia.

BASES HISTÒRIQUES I CONNEXIONS IDEOLÒGIQUES

Thomas More va voler que utopia fos el «no lloc» o, millor dit, «el lloc que no es troba enlloc». Malgrat que no existís, l'Illa dels utòpics tenia, dins la ficció de More, una dimensió territorial acuradament definida, el que hom podria anomenar l'«espacialitat de la ficció utòpica»; el «no lloc» podria ser també el «lloc ideal».

Aquesta consideració ens porta a fer la següent pregunta: existeix realment una espacialitat de la utopia? La resposta estava en la observació de les més de 1.000 creacions literàries que podrien ser considerades com a utopies, i aquesta seria solament una visió parcial. Tot i això, sorgirien 1.000 espais de la utopia? o la utopia s'identificaria amb unes preferències espacials concretes i definides?

J. SERVIER (1967) identificava la utopia a través de la història amb l'aventura mateixa d'Occident. Per a aquest autor, la història de la civilització occidental no es pot deslligar de la utopia, i aquesta es pot identificar ja en els mites –perduts en el temps– del Paradís Perdut i de l'Edat d'Or.

N. EURICH (1967) definia les utopies com a somnis de l'home sobre un món millor. NEUSUESS (1971) ho feia d'una manera similar:

...La utopía es el sueño del orden de vida verdaderamente justo –por muy diferente que este sueño resulte a lo largo de la historia– (...). En estas imágenes de un futuro mejor, se reflejan también los rasgos del presente injusto, en tanto que lo niegan...

Caldrà veure si la percepció de l'espai i la seva projecció utòpica han evolucionat paral·lelament a la percepció de la realitat canviant, tal com planteja Neusuess.

J.M. BERMUDO (1984) es referia a la diferència entre el «pressupòsit» i el «model» utòpics:

...Con el primero tratamos de designar el deseo infinito de perfección y felicidad (...). Con el segundo nos referimos a la «ciudad ideal» que cada época sueña y cuya belleza y bondad le vienen de la miseria o mezquindad de lo realmente existente... (p. 71).

NEUSUESS (1971) es referia, en termes similars, a Bermudo, i insistia en la diferència entre una «forma» i una «intenció» utòpiques. El desig de perfecció i de felicitat s'ha materialitzat en la creació de «ciutats ideals». Però la «intenció» sovint ha traspassat aquest vessant literari i formal de la utopia per manifestar-se no sols en altres formes ideològiques, sinó també en les anomenades migracions utòpiques:

...Javeh li va dir: Sí, he vist l'aflicció del meu poble i he escoltat el clam que els seus opressors li arrenquen; cert conec el seu dolor. Per això he baixat a alliberar-lo de la mà dels egipcis i fer-lo pujar cap a una terra bona i ampla que regala llet i mel... (Èxode, 3,8)

El mite del Paradís Perdut es complementa amb el de l'accés a la Terra Promesa per part del «poble elegit», i d'ambdós sorgeix l'essència de la tradició i la migració utòpica: cercar en el futur el Paradís Perdut en el passat.

N. COHN (1957), en un interessant treball sobre els moviments mil·lenaristes de l'Europa medieval, va establir una relació de les llegendes i tradicions escatològiques que, reformulades dins el cristianisme a partir del seu origen jueu, van constituir la base de molts d'aquests moviments, on la «terra promesa» va esdevenir la «Jerusalem Celestial» anunciadora del Mil·lenni:

...Una vez llegada la paz, después de la muerte de todos los impíos, ese Rey, justo y victorioso, iniciará un gran juicio en la tierra de los vivos y los muertos y fundará la ciudad santa, y este reino de los justos durará mil años. Entonces las bendiciones de Dios descenderán como lluvia mañana y tarde, la tierra producirá todos los frutos sin el trabajo del hombre. De las rocas manará miel en abundancia y brotarán por todas partes fuentes de leche y vino... (LACTANCIO, dins COHN, 1957, p. 27).

L'obra de Cohn abunda en exemples similars, situacions repetides on multituds de mil·lenaristes s'anaven desplaçant pels camins d'Europa preparant-se per a la sobrevinguda imminent del «regne dels mil anys de Crist a la Terra», un Crist que podia materialitzar-se en noms com Tanquelm, Balduí, Mestre d'Hongria, Thomas de Müntzer o Joan de Leyden. Aquest darrer, després d'haver-se convertit en el rei messiànic de la ciutat de Münster el 1534, proclamava la migració del mil·lenni en aquests termes:

...Los hijos de Dios marcharán fuera de la ciudad. Estarán dotados de una fuerza sobrenatural, de tal modo que cinco de ellos podrían dar muerte a cien (...). Así pues, marcharán victoriosos hacia la Tierra Prometida, y el Señor velará para que durante el viaje no padecieran ni hambre ni sed... (COHN, 1957, p. 274).

Malgrat que Cohn deixa constància de l'existència de moviments mil·lenaristes fins a gairebé la cloenda del segle XVI, en aquest mateix segle, al començament de l'Edat Moderna, els vents que van arrossegar navegants europeus arreu del món i els aires de renovació espiritual que es van materialitzar en fets de la importància de la Reforma van tenir també una repercussió especial en la tradició utòpica. És així con Thomas MORE (1516) va iniciar

amb *Utopia* una etapa on s'escriurien algunes de les utopies formals més clàssiques que, amb continguts de moderació i de reforma, s'anirien contraposant al radicalisme escatològic i apocalíptic del mil·lenarisme.

Tomaso CAMPANELA (1623) i Francis BACON (1629) van ser, amb More, els dissenyadors de les «ciutats ideals» més conegudes de l'Edat Moderna. Amb ells, la utopia recuperava una de les seves formes més clàssiques, la que s'atribueix a Plató i a la seva *República*. Malgrat que hi ha qui opina, com A. IMAZ (1973), que el pressupòsit utòpic de Plató no es troba a *República* sinó a les *Lleis*, el model és el que realment va influir en els autors esmentats, dels quals solament More ens va legar una descripció detallada de l'Illa dels Utòpics. Aquesta ocupa 200 milles, té 54 ciutats que disten entre si 24 milles, totes grans, magnífiques i idèntiques:

...Conocer una de sus ciudades es conocerlas todas. Hasta tal punto son semejantes entre sí, en cuanto la naturaleza lo permite. (...) La distribución del terreno entre las ciudades se hizo de manera tan acertada que cada una tiene no menos de 20 millas. (...) Amauroto es la capital, que, por estar situada en el centro de la isla, resulta la más cómoda para los representantes de las demás...

L'igualitarisme de More es veu clarament reflectit en la forma que dona a la seva illa: equilibrada, regular, igualitària. Aquesta preocupació territorial expressada per More no la continuen ni Campanella ni Bacon. No hem pogut saber pràcticament res dels voltants de «La ciutat del sol»; solament n'hem pogut conèixer l'interior fantàstic. Alguna cosa de semblant passa amb «Bensalem»: Bacon tampoc no descriu territorialment la seva illa de ficció.

Amb l'arribada del segle de la Il·lustració, la tradició utòpica es va veure profundament incrementada amb noves formes, nous models i noves intencions. La «ciutat ideal» es diversificava i ho feia amb les aportacions d'homes com MORELLY (1755) amb el seu esclatant *Code de la Nature*:

Pour que tout s'exécute dans un bel ordre, sans confusion, sans trouble, toute une Nation sera dénombrée et divisée par «Familles», par «Tribus» et par «Cités» et si elle est fort nombreuse, par «Provinces». (...) Chaque «Cité» aura son territoire le plus ensemble et le plus régulier qu'il sera possible... (pp. 86-87).

La convicció igualitarista de Morelly es veu, i es reforça contemplant com dona forma a la «Cité»:

...Autour d'une grande Place de figure régulière, seront érigés, d'une structure uniforme et agréable, les Magazins publics de toutes provisions, et

les sales d'assemblées publiques. (...) A l'extérieur de cette enceinte seront régulièrement rangés les quartiers de la «Cité», égaux, de même figure, et régulièrement divisés par Rues. Tous les quartiers d'une «Cité» seront disposés de façon que l'on puisse les augmenter quand il sera nécessaire, sans en troubler la régularité... (pp. 89-90).

Morelly va escriure el seu *Code* amb la intenció de corregir els defectes de la política i de la moral contemporànies amb el que ell anomenava les «Lleis de la Natura». Però com afirma A. SOBOUL (1972), potser va tenir la mala sort que la seva obra es publicà un any després que veié la llum el *Discurs sobre l'origen de la desigualtat entre els homes* de J.J. ROUSSEAU (1754). El *discurs* va tenir un impacte molt més gran que el *Code*, i, tot i que no era un model utòpic, tant aquesta obra com altres de posteriors de Rousseau es fan gairebé imprescindibles per poder copsar com el tractament de conceptes com són ara «estat natural» o «bon salvatge» resulta fonamental per entendre línies evolutives posteriors del pensament utòpic i dels seus models.

Potser la diferència més important entre els utopistes dels segles XVI-XVII i els del segle de la Il·lustració és la presumpció per part d'homes com Morelly de la imminència d'assumir els seus somnis, de convertir-los en realitat sota la base de l'igualitarisme, i la direcció que van prendre en determinats moments els fets iniciats pel juliol de 1789 a París. Especialment, la que van intentar de donar-hi homes com Gracchus Babeuf i els anomenats *égaux* semblava que ho confirmava així.

Encara que la imminència de la utopia finalment no es va materialitzar, ben aviat van sorgir noves intencions. Saint Simon, Fourier, Owen i Cabet van ser-ne els inspiradors. Els dos darrers van ser protagonistes de migracions utòpiques per emprendre experiències comunitàries de reforma social, principalment a l'Amèrica del Nord.

Cal dir que no eren els primers a fer-ho. El «Nou Món» havia estat un marc d'inspiració privilegiat per a la literatura utòpica: Utopia es trobava a l'Atlàntic, pel camí d'Amèrica; Bensalem, al Pacífic, prop de la costa sud-americana; Campanella també pensava en Amèrica quan va dissenyar la seva ciutat solar; la part meridional del continent va ser escenari d'utopies indigenistes, i la part septentrional, ja des de finals del segle XVII, escenari d'experiències comunitàries de tipus socialista; Marc HOLLOWAY (1966) deixa constància de l'existència de diverses comunitats de caràcter religiós molt abans que Robert Owen s'instal·lés, amb companys i seguidors, a la gran comunitat de New Harmony.

El «Nou Món» constituïa un marc ideal per canalitzar les esperances i els somnis, no ja per imaginar, sinó per edificar realment la «ciutat ideal»:

...Para todos los rechazados del Viejo Mundo, América aparecía como el lugar en que podrían ejecutar sus sueños. Surge de esta manera la convicción según la cual Europa crea las ideas i, América las perfecciona al materializarlas... (A. FLÓREZ, 1986).

Segons D. DESANTI (1970), a part la fundació de New Harmony per Owen, van crear-se uns 40 falansteris fourieristes i diverses comunitats icarianes d'inspiració cabetiana; L. & O.M. UNGERS (1972) afirmaven que entre 1800 y 1900 va haver-hi a l'Amèrica del Nord més de cent comunitats utòpiques, que englobaven aproximadament uns cent mil membres, bona part d'ells emigrants europeus de la utopia, atrets per les possibilitats del «Nou Món» i, generalment, rebutjats pel «Vell».

La «ciutat ideal» ja no era més un somni, un projecte a curt o a llarg termini, no era una conjectura; era una realitat que, amb més o menys fortuna, per un període de temps més o menys llarg, s'estava vivint. El *topos* imaginari de la utopia es convertia en un *topos* real. Les comunitats utòpiques van començar a funcionar com a autèntics "laboratoris" d'experimentació social. Els seus membres confiaven que els resultats obtinguts serien tan rotunds que s'encomanarien a la resta de la societat. Owen declarava això quan va arribar a Amèrica:

...I am come to this country to introduce an entire new system of society; to change it from an ignorant, selfish system to an enlightened social system wich shall gradually unite all interests into one... (HOLLOWAY, 1966, p. 104).

FOURIER (1808) parlava així de la seva «associació agrícola»:

...Cuando vean que un cantón societario da, en igualdad de oportunidades, tres veces, cinco veces, siete veces más beneficios que un cantón de familias incoherentes, y que asegura a todos los asociados los placeres más variados, olvidarán sus rivalidades y se apresurarán a crear una asociación; ésta se extenderá sin ninguna ley a todas las regiones, pues en todas partes los hombres se apasionan por las riquezas y los placeres... (p. 79).

Malgrat que les experiències utòpiques s'han tendit a considerar com a fracassos rotunds, en alguns aspectes van tenir força èxit, però potser on van tenir-ne menys va ser en l'efecte de «contagi», ja que, finalment, aquest es va produir a l'inrevés. Els vicis del sistema individualista i competitiu van ser els que es van encomanar als comunitaristes en les seves illes d'experimentació social.

A les acaballes del segle XIX, sembla que aquesta eufòria comunitària havia tocat fons. Marc Holloway parla d'«Utopia in decline», i argumenta que el

«Nou Món», en plena transformació capitalista, estava deixant de ser, per moments, el marc adient per implantar-hi la «ciutat ideal». Però no era únicament el marc: els migrants de la utopia, que incansablement havien anat arribant d'Europa, anaven deixant de fer-ho. Al «Vell Món» les condicions tampoc no eren les mateixes que a començament de segle. Tot plegat indueix HOLLOWAY (1966) a opinar com segueix:

...The days of the Owens, the Saint Simons, the Fouriers and the Cabets were numbered. In Europe and America alike, the class war had begun in earnest, and there was no place for dreamers in the bitter struggles of a hard-pressed proletariat. Utopian communities of socialist or communist origin were no longer attempted... (p. 213).

Aquest declivi de la utopia immediata suggerit per Holloway sembla que no va afectar en absolut la utopia com a forma, ja que algunes de les produccions literàries més representatives del gènere van veure la llum els darrers anys del segle XIX. Obres com *L'any 2000*, d'Eduard BELLAMY (1888), amb una gran projecció als Estats Units, *News from Nowhere*, de William MORRIS (1891):

...*News from Nowhere* es la primera utopia escrita que posee una verdadera geografia (Inglaterra, el valle del Támesis) y una historia retrospectiva. (...) Muestra el especial cuidado con que Morris construyó su imagen del futuro de acuerdo con la teoría marxista de la transición a una sociedad sin clases... (P. MEIER).

Efectivament, la figura de Morris resulta transcendental dins l'evolució del pensament utòpic; Morris va escriure una utopia des d'una perspectiva marxista, i va posar en dubte el dilema formulat per ENGELS (1888) entre socialisme utòpic i socialisme científic. Va donar una dimensió creativa i estètica impensable en utopies anteriors, sovint obstinades a transmetre una concepció formal curulla d'ordre i de regularitat. Però potser el que per a nosaltres pot resultar més interessant és que Morris defineix d'una manera clara i magistral quina és «l'espacialitat de la utopia» en una societat post-revolucionària, en una societat sense classes:

...El cambio que ocurrió en la primera época fue extrañamente rápido. Las gentes afluían a las aldeas campestres y, por así decirlo, se arrojaban a la tierra como la fiera sobre su presa, y en un relámpago las aldeas de Inglaterra fueron más populosas que lo habían sido en los siglos medievales... (p. 97).

Es pot suposar que si hagués seguit aquesta ruralització, la vida urbana, per a Morris, tenia els dies comptats, però...

...Por el contrario, se ha demolido poco y se ha edificado mucho en las ciudades pequeñas. Sus arrabales cuando los tenían, han ido a confundirse con el campo... (p. 99).

Nuclis rurals abundants i densos, petites ciutats integrades al seu entorn i, sobretot, gent que torna o, més ben dit, que «es llença damunt la terra», fugint de la seva prostració a les ciutats i als suburbis de l'Anglaterra industrial del segle XIX.

Però aquestes preferències ruralistes manifestades per Morris no eren pas una primícia dins del pensament utòpic, i en aquest sentit la influència del naturalisme de Rousseau resulta fonamental. El mateix Fourier, amb el seu peculiar «visionarisme», afirmava:

...Luego, sí anticipo que en el orden societario los hombres adquirirán gustos diferentes de los que tienen en el presente y preferirán vivir en el campo que en la ciudad... (p. 78).

Però prèviament, ja en Morelly i fins i tot en Thomas More, s'havia manifestat aquesta preferència, que es tornava a mostrar en els emigrants de la utopia a Amèrica, instal·lats a les grans comunitats de base agrària.

Podem afirmar, doncs, que, encara que no exclusivament, existeix una forta tendència al ruralisme dins el pensament utòpic, i que la «ciutat ideal», curiosament, té més de rural que no pas d'urbana.

MOVIMENTS CONTEMPORANIS DE RETORN

Hem aturat el recorregut per la tradició utòpica a les acaballes del segle XIX, potser confiant massa en les postures expressades per M. HOLLOWAY (1966). Hem de matisar, però, que aquestes anaven referides a les grans comunitats socialistes i comunistes d'Amèrica del Nord i que, al marge d'aquestes, moltes altres experiències de diferent caire, però en una línia similar, encara van ser portades a terme a diferents llocs del món.

Entre aquestes hom pot fer referència a la constitució de diferents comunes d'inspiració anarquista com ara «La Cecilia», al Brasil (potser una de les més conegudes per haver estat la base del guió d'un film del mateix nom), tot i que no van arribar a tenir l'impacte i la volada de les grans comunitats utòpiques.

No obstant, la producció de literatura utòpica no es va aturar en cap moment. Fins i tot van aparèixer els primers assajos d'una nova línia dins el gènere; les anomenades «antiutopies» o «distopies»; o sigui, les «ciutats anti-

deals», com ara les descrites per A. HUXLEY (1932) o G. ORWELL (1949). Aquestes antiutopies són ambientades en contextos urbans o de ficció fantàstica, no pas rurals. Es pot comprovar que, quan la utopia s'inverteix, eludeix el ruralisme, i no solament això, es lliura a descriure una realitat urbana repressiva, enderrocada, antiestètica, tal com fa Orwell a 1984.

Encara que resulti necessari fer aquestes consideracions, potser els esdeveniments més importants des del punt de vista de la utopia com a base del ruralisme i del «retorn» es troben, sens dubte, en els impressionants esclats d'eferescència social que van tenir lloc a partir de la dècada dels 60: l'anomenada «contracultura» als EUA i el moviment de protesta juvenil a Europa amb la fita del maig del 68 a París.

La contracultura

El desembre de 1970, el diari *The New York Times* publicava el resultat d'una enquesta encarregada a B. KOVACH (1970), el qual va localitzar més de 2.000 «comunes» repartides per 34 estats dels EUA.

Les comunes no van passar de ser una de les moltes formes en què es va manifestar la «contracultura», però potser va ser la més sonada i la més persistent.

Segons H. GARDNER (1978) l'expansió comunal va coincidir amb tres moments clau: el 1966, seguint la consigna «droga't, sintonitza, abandona» inspirada per T. Leary, el «profeta» de l'LSD; el 1967, amb el «col·lapse» del santuari *hippy* al High Asbury de San Francisco, on es va celebrar la cerimònia de la mort simbòlica del *hippy* a partir de la qual va començar la «diàspora» i, finalment, el 1968, amb la culminació dels violents incidents que van tenir lloc entorn de la convenció del Partit Demòcrata a Xicago, amb molta repressió i detencions i empresonaments arbitraris.

Coincidint amb aquests moments culminants, però mantenint-se d'una manera sostinguda, en pocs anys el moviment comunal va portar aproximadament mig milió de persones d'origen urbà a viure temporalment o definitivament al camp:

...Aquí andamos todos locamente entusiasmados con innumerables proyectos de reforma social. No existe apenas ningún intelectual que no guarde en el bolsillo de su chaleco alguna concepción personal acerca de una nueva comuna...

El *chaleco* dels intel·lectuals resulta sospitos; aquest fragment va ser escrit els anys 60, però del segle XIX. El paral·lisme de les situacions incita a fer un intent de comparació i a veure com va ser possible que amb unes condicions

tan diferents, l'esperit comunal pogués tornar a brollar amb tanta força o, capgirant el plantejament, veure en aquesta inversió de les condicions la clau per entendre el nou esclat.

Segons T. ROSZAK (1968) la contracultura, nascuda a partir d'influències tan variades com la síntesi freudo-marxista de Herbert Marcuse, l'orientalisme d'Alan Watts i d'Alan Ginsberg, el viatge psiquedèlic de l'LSD de Timothy Leary i la sociologia anarquitzant de Paul Goodman, constituïa la resposta i la reacció dels fills de les classes acomodades americanes contra la tecnocràcia, premissa que resulta fonamental per comprendre l'essència del moviment.

Cal considerar, en primer lloc, que comunes i comunitats no són un mateixa cosa; que les comunes van ser formades en general per uns pocs membres, bàsicament joves, la qual cosa permetia evitar grans despeses organitzatives i liderats carismàtics a l'estil d'Owen o de Cabet, o de qualsevol altre intel·lectual amb el projecte comunitari «a la butxaca de l'armilla», els quals, en aquest sentit, enern molt més anarquitzants.

També hem de precisar que, per als «fills de la tecnocràcia», com els definia Roszak, l'assoliment de cotes de prosperitat i abundància elevades no podia presentar cap mena d'atractiu. Quan estaven reaccionant contra un sistema de vida que tot ho mesurava per cotes de producció i de consum, i que tot ho malbaratava, ells eren ja els «fills de l'abundància» al santuari del capitalisme mundial.

La seva reacció va ser una inversió total, tal com ho veia Klaus VOLLMAR (1975):

...Casi todas las comunas que conocí se preocupan hasta los más mínimos detalles para no utilizar innecesariamente la naturaleza: lavan con jabón biológico, utilizan gas metano obtenido con basura para calentar y cocinar, y algunos se limpian el trasero con agua a la usanza hindú para disminuir la producción de papel... (p.21).

La recerca d'una existència material simplificada al màxim, i d'acord amb els ritmes de la natura, va donar una novíssima sensibilitat ecològica a les comunes i, potser, tal com ha indicat M. BOOKCHIN (1978), va constituir una de les principals aportacions de la contracultura.

Aquesta sensibilitat ecològica va conduir les comunes a una recerca gairebé obstinada de l'autosuficiència a partir de l'agricultura, a un rebuig total de les activitats «industrials» que tinguessin el menor índex de productivisme, incloent-hi l'agricultura industrialitzada.

...Sin embargo los indios han enseñado métodos de agricultura biológica a gentes de las comunas... (VOLLMAR, 1975).

Fent una regressió antropològica ben significativa, els joves de la contracul-

tura van descobrir els avantatges de les formes de vida pageses tradicionals, i van intentar convertir-les en alternatives. No obstant aquesta regressió, no hi va manca un reciclatge una mica apocalíptic de l'«estat natural» i del «bon salvatge»:

...Yo soy hippy, soy un hombre blanco. Posiblemente sea también la reencarnación de algún indio americano. Vivo como los indios de California hace cien años... (K. MELVILLE, 1972).

En síntesi, es pot afirmar que, havent passat poc més de mig segle d'ençà que la darrera comunitat icariana es va dissoldre el 1898, milers de joves americans van recollir el relleu d'aquells aventurers del canvi social, milers de joves que es dirigien al camp. Ja no provenien d'Europa, com els emigrants de la utopia: provenien de grans zones urbanitzades i industrialitzades del «Nou Món» mateix, i es dirigien al camp, cap a aquelles zones que la lògica concurrent els havia reservat. Però també va ser en aquestes zones deprimides o marginals, on sovint voluntàriament es van dirigir, on van poder conèixer els seus «avantpassats» indis i on els va ser possible assajar la seva comunió alternativa amb la natura. El preu del seu aïllament va ser la pèrdua del possible efecte de «contagi», tan anhelat pels seus antecessors comunitaris, tal com ho expressava un bon coneixedor de la contracultura al nostre país:

...En pocos años el «Big Brother» policial, de la mano de «Moloch» comercial, ha neutralizado y asimilado lo que parecía el nacimiento de una nueva cultura. (...) Sólo a nivel ideológico la contracultura ha legado un testamento utilizable. Las ideas de renuncia a la sociedad de consumo, de protesta contra el autoritarismo, de liberación erótica, de vida comunitaria descentralizada y cooperativa, de economía igualitaria siguen vigentes (...) Incluso las comunas quedan ahí como fósiles vetustos y aislados, modelos disecados de un tipo de organización económica alternativa... (L. RACIONERO, 1977).

La revolta dels estudiants

...En 1968, dit Jean Pierre, je n'étais politisé du tout. Mais j'ai eu l'impression de recevoir beaucoup de choses sur le crâne. Patatras! On prenait conscience des aberrations d'un certain type de société et pendant quelques semaines à la fois, il était clair que plus rien ne serait comme avant. (...) Quand en juin, la fête, était finie, j'ai vu des tas de copains parmi les plus contestataires reprendre tranquillement leur petit traintrain. Moi j'étais sans doute naïf, mais j'avais pris les choses bien trop du sérieux pour accepter de refermer comme ça la parenthèse... (GUILLEBAUD, 1974).

Al juny, la «festa» s'havia acabat. Començava la ressaca del maig i, tal com havia passat en determinats moments clau als EUA, després de l'experiència

del maig, Jean Pierre i molts companys seus que no van voler tornar tranquil·lament a la situació anterior van emprendre el camí del camp.

Les barricades de París, talment com ho havien estat els incidents de Xicagó poc temps abans, van ser els detonants d'un èxode urbà a la recerca d'un nou espai, d'un nou context on «intentar-ho».

Tal com havia passat als EUA, les zones menys aptes per a l'agricultura comercial i concurrencial van començar a convertir-se en llocs d'instal·lació de comunes, formades per joves qualificats, estudiants, i fins i tot professors universitaris. Eren gent de professions lliberals o provinents de sectors generalment acomodats, que van donar un caire bel·ligerant i radical a les seves experiències, molt més polititzades al «vell estil» que les dels seus companys nord-americans.

El retorn a la terra es plantejava com una forma alternativa d'assajar quelcom diferent. Allò que s'havia apagat als carrers de París es podia il·luminar de nou. LEGER i HERVIEU (1979) qualificaven aquesta actitud dels nous migrants de la utopia com a «anada al desert». Allí, a les zones de l'hexàgon francès que els processos de transformació capitalista havien convertit en zones de franca despoblació —zones del Pirineu, Alps, Massís Central, Massís Armoricà, etc.—, els nous instal·lats intentarien una manera de viure alternativa.

Segons els mateixos autors, aquesta onada comunera iniciada el 1968 es podia donar per acabada cap al 1975, amb un percentatge elevadíssim de «retorns» a la ciutat. Però, paral·lelament, s'iniciava un nou flux que ajudaria a la reconversió de l'anterior; multitud de nous migrants se sentien atrets pels valors de la natura des d'una perspectiva ecològica, fins i tot pels valors tradicionals de la ruralitat. Amb uns aires força diferents dels plantejaments radicals i antiinstitucionals dels comuns de maig, per als nous migrants, «l'anada al desert» es convertia en el retorn als orígens, a la vida en contacte amb la terra i en harmonia amb la natura i, el que és més important, amb el que quedava de la societat pagesa tradicional.

Contràriament a allò que havia passat amb el primer flux, aquesta segona onada es va consolidar i va donar lloc a una sèrie d'efectes pròpiament neorurals. LEGER i HERVIEU (1979), i CHEVALIER (1981) descriuen exemples de pobles que, després de tancar l'escola han hagut de tornar-la a obrir per atendre els nens neorurals; de llogarets on la població neorural ha superat amb escreix l'autòctona; d'iniciatives de dinamització de tipus econòmic, cultural i polític inspirades pels nous instal·lats; etc.

Els fenòmens neorurals han tingut a França —tal com les comunes el van tenir a Amèrica— un gran ressò, i ho confirma el fet que publicacions com el diari *Le Monde* o el setmanari *Le Nouvel Observateur* els hagin dedicat diverses vegades l'atenció. La ruralitat francesa, a les zones de més impacte

del neoruralisme, s'ha vist alterada d'un moment a l'altre pels nouvinguts.

Els *hippies* es van convertir en «instal·lats». La seva situació cultural i professional els va permetre d'integrar-se en tasques i ocupacions dels plans d'ordenació rural del l'Estat i, fins i tot, van accedir a ocupar càrrecs polítics en alguns municipis. Leger i Hervieu, en algun moment, insinuen la possibilitat que els neorurals es converteixin en un altre tipus de «notables» i donen títol a la seva obra amb la conclusió a què van arribar després d'estudiar els fenòmens neorurals: *Le retour à la nature, au fond de la forêt... l'État*. Donen ententent que el viatge a la utopia ha conclòs quan els seus migrants han esdevingut «autèntics rurals». En canvi, Henry MENDRAS (1977) va donar un viratge sensiblement oposat a aquesta formulació. L'autor de *Le fin des paysans* rescata el recorregut utòpic dels neorurals i blasma el seu redescobriment de l'«economia pagesa» perquè, en aquest fet, hi veu més una alternativa que una integració formal. Aquesta simbiosi entre utopia i economia pagesa l'anomena «utopia rústica», i, curiosament, dedica el seu *Voyage au pays de l'utopie rustique* al primer dels enaltidors de l'economia pagesa: Txaiànov.

CONCLUSIONS

Després de fer aquest repàs, llarg però alhora breu, de la producció literària utòpica i de les dreceres seguides per les migracions de la utopia, es pot constatar l'evidència d'una relació geogràfica entre tots dos fenòmens, que es manifesta a diferents nivells.

Si recuperem les definicions inicials que veïen en les utopies somnis sobre un món millor, aquests somnis haurien de definir una forma, una «ciutat ideal», un territori millor en un món millor; però això, com s'ha pogut comprovar, no ha estat sempre així. Hem vist com moltes utopies tenien ben poques referències territorials en els seus continguts; d'altres —la majoria— eren inscrites dins marcs molt reduïts: una ciutat, una illa, etc.

La limitació d'aquestes representacions ens obliga a cercar una abstracció de com es concebria una organització de l'espai per part dels utopistes, que, cal dir-ho, presenten ben poques sorpreses, que repeteixen, gairebé sempre, una sèrie de categories clau.

Si ens referim a Thomas More, la seva única preocupació respecte del territori sembla que va ser la d'equilibrar-lo: però atenció, perquè potser hauria hagut de parlar d'«igualtat territorial» i no d'equilibri. A *Utopia*, gairebé tot gira entorn de la igualtat, i el territori no en podia ser una excepció. More no demostrava gaires pretensions estètiques, però encara va tenir la prudència de condicionar l'assoliment de la igualtat a l'estructura del medi físic de l'illa ima-

ginària, prudència que va faltar, per exemple, a Morelly a qui el seu igualitarisme gairebé obsessiu va portar a concebre un territori poblat de *cités* absolutament i invariablement iguals. Potser únicament li va faltar numerar les seves *cités*, a la qual cosa sí que es va atrevir el genial Fourier, comptant que el món d'«harmonia» seria format per 2.985.984 «flansteris», tal com ell els havia dissenyat.

News from Nowhere n'és la primera excepció. És aquí –amb tots els respectes per Fourier– on apareix per primera vegada un diàleg territorial original i diferent. William Morris concep per primera vegada un espai equilibrat, no únicament per «igualar». De la seva lectura, se'n treu la impressió que l'autor ha pres consciència dels desequilibris territorials com a un factor més dels desequilibris generats pel desenvolupament del capitalisme.

La descripció de Morris porta implícita una nova ordenació del territori «post-revolucionària», però l'ordre territorial de Morris no és el de la regularitat infraccionable. La seva sensibilitat estètica –en part herència del seu romanticisme medievalitzant– ens fa gaudir d'una visió de l'espai gairebé envejable, on destaca una percepció del medi ambient on la fantasia es converteix en simplicitat i naturalitat.

El contingut geogràfic de *News from Nowhere* el fa susceptible de merèixer una atenció especial que sembla que no li ha estat concedida per cap corrent de pensament geogràfic. Aquesta afirmació es podria aplicar, amb ben pocs excepcions, al món del pensament utòpic en general.

Morris descriu una Anglaterra post-revolucionària on la població va tornar a la terra d'una manera precipitada, com donant a entendre que prèviament n'havia estat arrencada, que el retorn havia estat una acció de fervor revolucionari. Però el retorn, o si més no una afirmació de ruralisme, s'ha presentat reiteradament dins l'evolució dels corrents utòpics, especialment a partir del segle XVIII. I, tanmateix, quan la ficció utòpica ha cedit el lloc a la imminència de la utopia, a les migracions utòpiques del segle XIX, la terra ha estat també la gran protagonista de les expectatives dels migrants. Quan Owen, Cabet, el fourierista Brisbane i llurs deixebles i seguidors, quan els fourieristes van assajar el seus «falansteris», les «ciutats ideals» van agafar la forma de comunitats rurals al «Nou Món», allí on era possible, allí on la terra no mancava.

La «terra promesa» dels mites bíblics i de les escatologies mil·lenaristes es va situar momentàniament al continent americà, on va esdevenir, a la fi, simplement «la terra». La terra, la natura, el camp on els darrers moviments contemporanis de retorn han intentat edificar la seva pròpia «ciutat ideal», perquè allí encara era possible, sobretot tenint en compte que a París, a Xicago o a qualsevol altra «Babilònia» no ho havia estat.

Malgrat les distàncies, es pot observar una coincidència increïble de la revis-

ta *Ajoblanco*, que clamava per tornar a la terra «*de la que nunca debimos salir*», i el desig de Morris de veure la gent fugint de les ciutats i instal·lant-se a la terra d'on havia estat arrencada.

Amb la contracultura, els joves comuns americans van retrobar la terra, la qual es va convertir gairebé simultàniament en mare –com ho era per als seus redescoberts avantpassats indis– i en filla que s'havia de protegir de les agressions de la societat tecnocràtica destructora de la vida i del medi.

Amb el Maig del 68, els joves revolucionaris francesos van deixar el *Big Brother* als carrers de París, però el van tornar a trobar a les profunditats del bosc; era la mort de la utopia per a Leger i Hervieu i per a molts altres, però en el seu camí també van descobrir quelcom de molt important: que els seus «avantpassats» no eren els indis –no podien ser-ho!– sinó que, en tot cas, ho eren els pagesos. L'«economia pagesa» deixava de ser el patrimoni d'uns quants estudiosos. Ara, en simbiosi amb el sentiment ecològic-alternatiu, podia esdevenir la «utopia rústica» de Mendras.

Utopia, retorn al camp, ecologia, economia pagesa..., un cercle que es tanca i que ho fa amb unes derivacions espacials una mica sorprenents: el retorn al camp podria constituir un factor important de reequilibri territorial, ja que ha posat les bases d'una ocupació alternativa de zones marginals o depri-mides, les quals havien estat condemnades a una recessió irreversible per part de l'evolució de les tendències espacials del capitalisme; un factor que s'ha fet evident a França amb el neoruralisme, i també en alguns llocs del nostre país (MARTÍNEZ ILLA, 1986).

Així ho veia Edgar MORIN (1977):

...En réalité, tous ces nouveaux arrivants en milieu rural tendent à modifier l'équilibre urbain-rural. En fait, notre énorme société urbaine, mécanisée, prgramée se trouve en pleine crise et face à cette crise, certains font des calculs, des théories et d'autres tentent des expériences concrètes sur le terrain, et c'est cela qui est intéressant à mes yeux... (p. 14).

Uns fem càlculs, estudis i teories sobre els desequilibris territorials, altres somniem encara en l'equilibri i uns altres equilibren...

BIBLIOGRAFIA

- BACON, Francis (1629), *La nueva Atlántida*, dins IMAZ (1973).
- BELLAMY, Eduard (1888), *El año 2000*, Hacer Barcelona, 1981.
- BERMUDO, J.M. (1984) «Las utopías tópicas» dins *Lo utópico y la utopía*. Integral, Barcelona.
- BOOKCHIN, Murray (1978), *Por una sociedad ecológica*, Barcelona. Gustavo Gili.
- CAMPANELLA, Tomaso (1623), *La ciudad del Sol*, dins IMAZ (1973).
- CHEVALIER, Michel (1981), «Les phénomènes néo-ruraux», *L'Espace Géographique*, 1, pp. 33-47.
- COHN, Norman (1957), *En pos del milenio*, Madrid, Alianza 1981.
- DESANTI, Dominique (1970), *Los socialistas utópicos*, Barcelona, Anagrama, 1976.
- DROZ, Jacques (1972), *Historia General del Socialismo*, Barcelona, Destino, 1974.
- ENGELS, Friedrich, (1880), *Del socialismo utópico al socialismo científico*, Madrid, Ricardo Aguilera, 1969.
- FOURIER, Charles (1808), *Teoría de los cuatro movimientos y de los destinos sociales*, Barcelona, Barral, 1974.
- FLORES, Alberto (1986), *Europa y el país de los incas, La utopía andina*, Lima, Instituto de Apoyo Agrario.
- GUILLEBAUD, J.C. (1974), «Le grand refus», *Le Monde*, 24-IX-1974, p. 16.
- HOLLOWAY, Marc (1966), *Heavens on Heart. Utopian communities in America, 1680-1880*, Nova York, Dover Press.
- HUXLEY, Aldous (1932), *Un mundo feliz*, Barcelona, Plaza & Janes, 1969.
- IMAZ, Antonio (1973), *Utopías del Renacimiento*, Mèxic, F.C.E.
- JEGOUZO, Grenhaël (1977), «Le retour à l'agriculture est-il un phénomène statistiquement marginal?» *Pour!* 57, pp. 34-48.
- KOVACH, Benjamin (1970), «Communes Spread as the Young Reject Old Values», *The New York Times*, 17-XII-1970.
- LEGER, D. i HERVIEU B. (1979), *Le retour à la nature, au fond de la forêt... l'État*, Paris, Editions du Seuil.
- LE ROULADURIE, Emmanuel (1977), «Communautés villageoises et nouveaux arrivants», *Pour!*, pp. 29-33.
- MARTÍNEZ ILLA, Santiago, (1986), «El retorn al camp a Catalunya. L'exemple de la Garrotxa», *Revista de Girona* 117, Diputació de Girona, pp. 67-74.
- MELVILLE, Keith (1974), *Las comunas en la contracultura*, Barcelona, Kairós, 1974.
- MENDRAS, Henry (1977), *Voyage au Pays de l'Utopie Rustique*, Le Paradou-Avignon, Actes-Sud.
- MORE, Thomas, (1519), *Utopia*, dins IMAZ (1973).
- MORELLY (1755), *Le Code de la Nature*, París, Librairie Paul Genther, 1910.
- MORRIS, William, (1891), *Noticias de ninguna parte*, Barcelona, Hacer, 1981.
- MORIN, Edgar (1977), «Déviations et mutations sociales», *Pour!* 57, pp. 9-14.
- NEUSUESS, Anselm (1971), *Utopia*, Barcelona, Barral.
- ORWELL, George (1949), 1984, Barcelona, Llibres a la mà, 1984.
- RACIONERO, Lluís (1977), «La muerte de la contracultura», *Ajoblanco* 18, p. 23.
- ROSZAK, Theodore, (1968), *El nacimiento de una contracultura*, Barcelona, Kairós, 1970.
- ROUSSEAU (1754), *Discurso sobre el origen y los fundamentos de la desigualdad entre los hombres*, Madrid, Alianza, 1980.
- SALARACH, J.M. (1978), «Poblament i colonització agrària a l'Alta Edat Mitjana», *Estructura social i econòmica del camp català*, Barcelona, Institut Municipal d'Història.
- SERVIER, Jean (1967), *Histoire de l'utopie*, Paris, Gallimard.

- SOBOUL, Albert (1972), *Ilustración, crítica social y utopía en el siglo XVIII francés*, dins DROZ.(1972)
- UNGERS, L. & O.M., (1972), *Comunas en el Nuevo Mundo 1740-1971*, Barcelona, G. Gili, 1978.
- WOLLMAR, Klaus (1975), «Viaje por las comunas y comunidades en EEUU», *Integral*, Extra núm. 8 «Vida en Comunidad».